

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

ՄԱԿ.Ի ՅՕ.ՐԴ ՊԱՐԲԵՐՈՒԹԵԱՆ

ԾՆՆԴՈՅԸ

1967-ին, ՄԱԿ-ի Տնտեսական եւ Ընկերային Խորհուրդը իրեն ենթակայ Մարդկային Իրաւանց Յանձնաժողովէն պահանջեց որ նոր ուսումնասիրութիւններ կատարուին Յեղասպանութեան հարցին մասին, նկատելով թէ 1948-ի Յեղասպանութեան պայմանագրութեան որոշ յօդուածները ժամանակավրէպ դարձած էին եւ բարեփոխումի կը կարօտէին:

Այս Մարմինը, իր 10 Հոկտեմբեր 1967-ի 20-րդ նիստին, կը վճռէր իր թիւ 8 որոշումով՝ տեղ տալ Յեղասպանութեան ոճիւրդ պատժելու եւ արգիլելու հարցին: Առ այդ, կ'որոշուէր յատուկ տեղեկաբեր մը նշանակել: 2 Մարտ 1969-ին, Յանձնաժողովը նկատի առնելով վերոյիշեալ որոշումը, ՄԱԿ-ի Տնտեսական եւ Ընկերային Խորհուրդին կը յանձնէր բանաձեւ մը, որպէսզի իրենց Մարմինն որոշումը վաւերացուի: Միաժամանակ կը թելադրէր որ տեղեկատուն ՄԱԿ-ի Մարդկային Իրաւանց Յանձնաժողովի անդամներէն ընտրուէր:

ՄԱԿ-ի Տնտեսական եւ Ընկերային Խորհուրդը, 6 Յունիս 1969 թիւ 1420 որոշումով, զայն վաւերացուց եւ իրաւասութիւն տուաւ իր անդամներէն մէկուն, որ իբր տեղեկաբեր՝ սոյն հարցը ուսումնասիրէ: Տեղեկաբերին նշանակումը շրջան մը յապաղելէ ետք, ՄԱԿ-ի Մարդկային Իրաւանց Յանձնաժողովը իր 24-րդ նիստին, որ կայացաւ 18 Օգոստոս 1971-ին, միաձայնութեամբ տրուած իր թիւ 7 որո-

շումով, որպէս տեղեկաբեր նշանակեց Ռուանտացի մասնագէտ Նիկոդեմ Ռուհաշիանքիքօն, խնդրելով անկէ որ 25-րդ նիստին իր սկզբնական տեղեկագիրը ներկայացնէ:

Ռուհաշիանքիքօ 23 Մայիս 1972-ին կը ներկայացնէր իր սկզբնական տեղեկագիրը⁽¹⁾, ուր ոչ մէկ յիշատակութիւն կար 1915-1923 Հայոց վրայ գործադրուած Յեղասպանութեան մասին: Օգոստոս-Սեպտեմբեր 1972-ին, ՄԱԿ-ի Մարդկ. Իրաւանց Յանձնաժողովին ենթակայ եղող Խորականութեան Կանխարգելումի եւ Փոքրամասնութիւններու Պաշտպանութեան Ենթայանձնախումբին մէջ, Ռուհաշիանքիքօյի սկզբնական տեղեկագրին մասին վիճարանութիւններ եղան: Ենթայանձնախումբի որոշումով, որոշուեցաւ որ, ի միջի այլոց, տեղեկագիրը ընդգրկէր պատմական բաժին մը: Յաջորդ տեղեկագրին մէջ⁽²⁾, որ կը կրէր 25 Յունիս 1973 թուականը, 30-րդ պարբերութիւնը յատկացուած էր Հայոց վրայ գործադրուած Յեղասպանութեան⁽³⁾:

Արդ ի՞նչ պատահած էր, որ Հայերն ալ յիշուած էին հոն:

Տողերս գրողը, իբր գլխաւոր առնչակից, ստորեւ մանրամասնօրէն պիտի պարզէ 30-րդ Պարբերութեան Ծնընդոցը, Պատմութեան համար:

*

1972ի ամրան, Օգոստոս 11-Սեպտեմբեր 24, արձակուրդով Լոնտոն էի: Կարգադրած էի, որ Պէյրութի հայ թերթերը հոն առաքուէին: Հոն, Պէյրութի Ազդակ օրաթերթի 4 Սեպտեմբեր 1972-ի թիւին մէջ, զիս հետաքրքրող տեղեկատրուութիւն մը կարդացի: Ազդակի խմբագրութեան յղուած հեռագրով մը Նիւ Եորքէն, ծանօթ լրագրող Լեւոն Քէշիշեան «Յեղասպանութեան մասին ներկայացուած տեղեկագիր մը,

1. Սկզբնական տեղեկագրին թիւն էր E/CN.4/Sub.2/L.565:

2. 30-րդ Պարբերութիւնը պարունակող Յառաջդիմութեան Տեղեկագրին թիւն էր E/CN.4/Sub.2/L.583:

3. Լեւոն Քէշիշեան, «Հայկական Յեղասպանութիւնը եւ ՄԱԿ-ի Մարդկային Իրաւանց Յանձնաժողովի Մարտ 6-ի նիստը», Ազդակ օրաթերթ, Պէյրութ, 1 Յուլիս 1974, թիւ 98 (12874):

որ չի յիշատակեր Հայկական Զարդերը, մերժուած է Միացեալ Ազգերու Ենթայանձնախումբին կողմէ» խորագրին տակ, կը տեղեկացնէր հետեւեալը. —

«Յեղասպանութեան Կանխարգելման եւ Փոքրամասնութիւններու Պաշտպանութեան ՄԱԿ-ի Ենթայանձնախումբը պարտականութիւնը տուած էր Ռուանտացի Նիկոդեմ Ռուհաշիանքիքոյին, իբրեւ զեկուցաբեր՝ ուսումնասիրութիւն մը պատրաստելու Յեղասպանութեան մասին: 27 էջերէ բաղկացած տեղեկագրին մէջ, ոչ մէկ յիշատակութիւն կայ Հայերու մասին, մինչդեռ ամբողջ գլուխ մը յատկացուած է Յեղասպանութեան երեւոյթին:

«Ենթայանձնախումբը, որուն անդամ են նաեւ Եգիպտոսի եւ Իրաքի ներկայացուցիչները, խստօրէն քննադատեց այս թերի ուսումնասիրութիւնը եւ մերժեց զայն: Բազմաթիւ Հայեր բողոքներ ներկայացուցած էին ՄԱԿ-ի Ընդհանուր Քարտուղար Քուրթ Վալդհայմին, Հայոց զգացումներուն հասցուած այս վիրաւորանքին համար: Այդ պատճառով, ավերիկեցի մասնագէտին ուսումնասիրութիւնը չընդունուեցաւ եւ Ենթայանձնախումբը իրմէ պահանջեց, որ նոր տեղեկագիր մը պատրաստէ:

«Հայերու մոռացութեան տրուելուն գլխաւոր պատասխանատուն՝ ՄԱԿ-ի թուրք պաշտօնեաներէն մէկն է, ...»⁽⁴⁾:

Լուրը լրագրական ոճով տրուած էր: Ճիշդ էր, որ Ռուհաշիանքիքոյի սկզբնական տեղեկագիրը չէր նշած Հայոց վրայ գործադրուած Յեղասպանութիւնը, սակայն մերժուած չէր: Ենթայանձնախումբը, իր 658-րդ եւ 659-րդ նիստերով, նկատի առած էր նախնական տեղեկագիրը, ապա իր Դ-րդ որոշումով խնդրած էր Ռուհաշիանքիքոյէն շարունակել իր ուսումնասիրութիւնը եւ 26-րդ նստաշրջանին ներկայացնել «յառաջդիմութեան տեղեկագիր» մը (progress report), նկատի առած 25-րդ նստաշրջանի ընթացքին արտայայտուած տեսակէտները, որոնցմէ մին էր՝ պատմական բա-

4. Ազդակ օրաթերթ, Պէյրութ, 4 Սեպտեմբեր 1972, թիւ 152 (12329):

Ժին մը ընդգրկելու թելադրութիւնը:

Վերի հեռագրալուրին ընթերցումը այն տպաւորութիւնը կու տար, թէ Հայոց Ցեղասպանութիւնը չյիշատակելուն համար է որ տեղեկագիրը մերժուած էր, ինչ որ իրականութեան չի համապատասխաներ: Նմանապէս, Եգիպտոսի եւ Իրաքի հոն յիշատակուիլը որեւէ կապ չունի Հայոց անտեսման կամ նկատի առնուելուն մէջ: Իսկ «բազմաթիւ Հայեր(ու) բողոքներ(ը)» դարձեալ իրականութեան չեն համապատասխաներ: Նոյնինքն Լեւոն Քէչիշեան *The Armenian Weekly*ի 8 Փետրուար 1973-ի թիւին մէջ կատարած իր պըր-պըտումներէն ետք՝ ճշդած էր, թէ «բողոքները շատ քիչ էին»:

Յամենայն դէպս, երբ լուրը կարդացի, զգացուած՝ որ Հայերս չէինք յիշատակուած Ռուհաշիանքիքոյի տեղեկագրին մէջ, Յատուկ Զեկուցաբերին անձնական նամակ մը յղեցի Լոնտոնէն (14 Սեպտեմբեր 1972-ին), ուր կը գրէի. —

14th September, 1977

Mr. Nikodem Fiqhashankiko,
Siwanda Delegation,
United Nations Headquarters,
NEW YORK, U.S.A.

Dear Sir,

Whilst in London, I read a newspaper report that the United Nations Sub-Committee on the Genocide Convention and minorities, had entrusted you to prepare a report on Genocide. It was distressing indeed to hear that, perhaps inadvertently, you have not mentioned the first Genocide of the 20th century, which was perpetrated on the Armenians by the Ottoman Turkish government. About two million people fell victim to this genocide. Hitler was definitely encouraged by this when he planned the mass murders of countless people, for, it was Hitler who said in Obersalzberg on August 12nd, 1939, when he gave his orders to his S.S. death squads - "after all, who remembers the extermination of the Armenians to-day."

Now that the Committee has requested a new Report, we sincerely hope that you will include the facts concerning the genocide of this unfortunate people.

Sincerely,

Zaven Messerlian.

«Մինչ Լոնտոն էի, լրագրի մը մէջ տեղեկութիւն մը կարդացի, թէ ՄԱԿ-ի Յեղասպանութեան Պայմանագրի եւ Փոքրամասնութիւններու Ենթայանձնախումբը ձեզի վստահած էր տեղեկագիր մը գրել Յեղասպանութեան մասին, եւ դուք չէք յիշատակած 20-րդ դարու առաջին Յեղասպանութիւնը, որ գործադրուեցաւ Հայերու դէմ Օսմանեան Թրքական Կառավարութեան կողմէ: Մօտ երկու միլիոն մարդիկ զոհ գացին Յեղասպանութեան: Հիթլեր որոշապէս քաջալերւած էր այս բանէն, երբ ան ծրագրեց անհամար թիւով մարդոց զանգուածային սպաննութիւնը, քանի Հիթլեր էր որ Օպերսալզպուրկի մէջ 22 Օգոստոս 1939ին, իր SS-ներու «մահուան ջոկատ»ներուն տուած հրահանգին մէջ կ'ըսէր.— «Այժմ ո՞վ կը յիշէ Հայոց բնաջնջումը այսօր»:

«Հիմա որ Յանձնախումբը ձեզմէ նոր տեղեկագիր մը խնդրած է, անկեղծօրէն կը յուսանք որ այս դժբախտ ժողովուրդին ցեղասպանութեան վերաբերող իրողութիւնը պիտի ընդգրկէք»:

Մինչեւ Դեկտեմբեր 1972, պատասխան չստացայ: Որոշեցի ՄԱԿ-ի Ընդհանուր Քարտուղար Քուրթ Վալդհայմին գրել: 18 Դեկտեմբեր 1972 թուակիր նամակիս մէջ գրեցի.—

«Ըստ լրագիրներու տեղեկութիւններուն որոնք մեզի հասան, Ռուստայի պատուիրակութեան անդամ Պրն. Նիկոլեմ Ռուհանքիքօ Յեղասպանութեան շուրջ E/CN.4/Sub.2/L.565 համարակիր տեղեկագիր մը պատրաստած է, 23 Մայիս 1972ին, ՄԱԿ-ի Մարդկային Իրաւանց Յանձնաժողովի եւ մասնաւորաբար Խորականութեան Արգելման եւ Փոքրամասնութիւններու Պաշտպանութեան Ենթայանձնախումբին համար:

«Ցաւով է որ տեղեակ եղանք, թէ վերոյիշեալ տեղեկագիրը չի յիշատակեր 20-րդ դարու առաջին Յեղասպանութիւնը, որ գործադրուեցաւ Հայոց դէմ Օսմանեան Թուրք Կառավարութեան կողմէ: Մօտ երկու միլիոն հոգի զոհ ինկան այս Յեղասպանութեան: Հիթլեր որոշապէս քաջալերուած էր ասկից, երբ ծրագրեց անհամար մարդոց զանգուածային ուճիրները, քանի Հիթլեր ինք էր որ Օպերսալզպուրկի մէջ, 22

Օգոստոս 1939-ին, ՏՏ.ներու «մահուան ջոկատ»ներուն իր տուած հրահանգին մէջ ըսաւ. — Այժմ ո՞վ կը յիշէ այսօր Հայոց բնաջնջումը («Պատմութիւն Ա. Համաշխարհային Պատերազմին», խմբագրուած Փիթըր Եանկի կողմէ, հատոր 3, թիւ 16, Լոնտոն 1970, Պի.Փի.Սի. հրատարակչատուն) :

«Հայկական Զարդերը նիւթ եղած են բազմաթիւ գիրքերու: Քանի մը հատը յիշելու համար, նշենք. Lepsius J., *Berichte Uber die Lage des Armenischen Volkes in der Türkei*. Potsdam, 1916. — Bryce J., *The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire, (1915-1916)*. Documents presented to Viscount Gray of Falladon, Laid before the Houses of Parliament, London, 1916. — A. J. Toynbee, *Armenian Atrocities, The Murder of a Nation*, London, 1915. — Guttman J., *The Beginnings of Genocide*, New York, 1948. — Dr. Herbert Adams Gibbons, *The Blackest Page of Modern History, Events in Armenia in 1915. The Facts and the Responsibilities*, New York, 1916. — Faiez Bek el Ghossein, *Die Türkenherrschaften und Armeniens Schmerzensschrei*, Zürich, 1918. — Nansen Fridjöf, *Betrogenes Volk*, Leipzig, 1928.

«Նիւրեմպերկի նացի պատերազմական ոճրագործներու դատաւարութիւնը օրինականապէս պիտի չարդարացուէր եթէ տեսակ մը նախընթաց չըլլար: Նիւրեմպերկի մէջ Միջազգային Զինուորական Ատեանի դատաւարութեան ընթացքին՝ Ֆրանսական պատուիրակութիւնը թելադրած էր հալածանքը սահմանել իբր անկախ ոճիր մը: Փրոֆ. Անտրէ Կրոյ յիշած է (տես «Զինուորական Դատերու Միջազգային Համաժողով», էջ 293 եւ 360), որ Ֆրանսական Կառավարութիւնը, Առաջին Համաշխարհային Պատերազմի հայկական ջարդերուն շրջանին, արդէն իսկ առաջարկած էր «Թուրքիոյ Մարդկութեան դէմ ոճիրներուն» ի տես, թէ դաշնակից Կառավարութիւնները պէտք էին Օսմանեան Դահլիճի բոլոր անդամները եւ անոնց գործակալները անձնապէս պատասխանատու նկատել իրենց արարքներուն համար: (*Foreign Relations of the U.S.*, 1915, Supp(lement) p. 981, *British Foreign Office Public Records*, F.O. 371/2484). Եւ այս ազդարարութիւնը Թրքական Օսմանեան իշխանութեան յանձնուած էր Կ.

Պոլսոյ Ամերիկեան Դեսպան Հենրի Մորկընթաուի կողմէ:
(Foreign Relations of the U.S., 1915, Suppl. p. 982).

«Լրագրական տեղեկութիւններ կը յայտնեն, թէ նոր տեղեկագիր մը խնդրուած է Յանձնախումբէն: Անկեղծօրէն կը յուսանք որ Ձեր բարի միջամտութեամբ՝ Հայ ժողովուրդին դէմ գործադրուած Յեղասպանութեան իրողութիւնը պիտի ընդգրկուի նոր տեղեկագրին մէջ:

Ձերդ անկեղծօրէն
Զաւէն Մ. Մսրրլեան, էմ. էյ.

ՄԱԿ-ի Ընդհ. Քարտուղար Քուրթ Վալդհայմին աւստրիական ծագումը նկատի առած՝ յատկապէս գերմաներէն աղբիւրները նշած էինք: Ապա այլազան երկրորդական աղբիւրներէ քաղելով, ՄԱԿ-ի Ընդհ. Քարտուղարին ու չադրութեան յանձնած էինք 1915-ի Հայկական Զարդերուն առնչութեամբ, նշելով թէ այդ՝ օրինական հիմերէն մին կը կազմէր Բ. Աշխարհամարտէն ետք տեղի ունեցած Նիւրեմպերկի դատավարութեան:

Մենք, այն օրերուն, անտեղեակ էինք (թէեւ 1979-ին առաջինը եղանք զայն յայտնաբերելու մեր յօդուածներով եւ հետագային ուսումնասիրութիւններով)⁵⁾ թէ 1948ին՝ միայն ՄԱԿ-ի անդամ պետութիւններուն բաժնուած էր զաղտնի տեղեկագիր մը, որ ի միջի այլոց կ'անդրադառնար Մեծ Եղեռնի առթիւ 1915 թուի դաշնակից պետութեանց տուած ազդարարութեան՝ Սելրի Դաշնագրի յօդուած 230-ին, որով Թուրքիոյ կառավարութիւնը կը խոստանար Դաշնակիցներուն յանձնել Զարդերու պատասխանատուները ի հարկէ

5. Զաւէն Մսրրլեան, «Պատմական կարեւոր յայտնութիւն մը. 1948-էն պատրաստուած ՄԱԿ-ի մէկ տեղեկագիրը 8 էջեր տրամադրած էր Մեծ Եղեռնին»: (Պօսնակ ամսագիր, Յուլիս-Սեպտեմբեր 1979, թիւ 7-9, էջ 25-26): Նոյնը արտատպուած մատչւած էր Զարթօնք օրաթերթէն, 30 Սեպտեմբեր 1979-ի թիւով:

Zaven Messerlian, A United Nations Report in 1948 related to the Armenian Genocide, ՀԱՍԿ Հայագիտական Տարեգիրք, Անթիլիաս, Նոր Շրջան, Բ-Գ Տարի, 1981-82, էջ 465-476:

Personal

The Honourable
Kurt Waldheim
Secretary General of the
United Nations
New York, U.N. Headquarters

10 December, 1972.

55-85

According to newspaper reports that have reached us, Mr. Nicouche Rubachyan, Xik of the Armenian Delegation has prepared a report on genocide numbered E/CN.4/Sub.2/L.565 on May 23, 1972, for and on behalf of the U.N. Commission on Human Rights and particularly its Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities.

It is with regret that we became aware of the fact that the said report on genocide does not mention the first genocide of the 20th century, which was perpetrated on the Armenians by the Ottoman Turkish government. About two million people fell victim in this genocide. Hitler was certainly encouraged by this when he planned the mass murders of countless people, for, it was Hitler who said in Obersalzberg on August 22, 1939 when he gave his orders to his S.S. death squads - "After all who remembers today the extermination of the Armenians?" (History of the First World War, edited by Peter Young, Vol. 2, No. 16, London 1970 LPO Publishing Ltd.).

65-499

The Armenian massacres have been the subject of a great number of books to cite a few let us list, Lepsius J. Berichte über die Leiden des armenischen Volkes in der Türkei, Potsdam, 1916. Bryce J. The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire (1915-1916), Documents presented to Viscount Grey of Fallodon, laid before the House of Parliament, London 1916. A.J. Toynbee, Armenian atrocity. The murder of a nation, London, 1915. Guttman J. The beginnings of genocide, New York, 1948., Dr. Herbert August Gibbons, The Black-est Page of Modern History. Events in Armenia in 1915. The facts and the responsibilities, New York, 1916. Paice Bek el Chonsein, Die Völkermordgeschicht und Armeniens Schwarzschrift, Zürich, 1918. Hansen Fridjof, Neutrage des Volk, Leipzig, 1928.

The Nuremberg Trial of Nazi War Criminals would not have been legally justified had it not been a sort of precedent. During the judgement of the International Military Tribunal at Nuremberg, the French delegation suggested that persecution be defined as an independent crime. Prof. André Gros mentioned (International Conference on Military Trials, P.225,300) that the French government had already proposed during the massacres of Armenians during World War I that in view of these "crimes of Turkey against humanity" the allied Governments should declare that all the members of the Ottoman Cabinet and their agents would be personally responsible for their acts. (Foreign Relations of the U.S., 1915, Suppl. P.581, British Foreign Office Public records P.O.371/2483). The warning had been delivered by the American Ambassador in Constantinople, Henry Morgenthau to the Ottoman Turkish authorities. (Foreign Relations of the U.S., 1915, Suppl. P.582).

Newspaper reports indicate that a new report has been requested by the Commission, we sincerely hope that through your good offices the facts concerning the genocide perpetrated on the Armenian people will be included in the new report.

Yours sincerely,

Levon H. Khachaturian, U.S.A.

դատուելու համար եւ թուրքիա յանձն կ'առնէր ճանչնալ այդ դատարանը:

1948-ի այդ գաղտնի տեղեկագիրը կը նշէր, թէ ասիկա կը կազմէր Նիւրեմպերկի եւ Թոքիոյի Հրովարտականերուն յօդուած 6(գ) եւ 5(գ)ի նախընթացը: Զգայուն կէտի մը դպած էինք, որուն եթէ Վալդհայմ անձնապէս թերեւս տեղեակ չէր, սակայն վստահօրէն տեղեակ էր Ճորճ Պրանտ, որ մեր նամակին կը պատասխանէր Ընդհ. Քարտուղարին անունով: Ճորճ Պրանտ հետագային, իր 25 Սեպտեմբեր 1979 թուակիր նամակով, մեզ տեղեակ կը պահէր թէ, թէեւ Դոկտ. Լիթաւսքին հեղինակն էր Հայոց վերաբերող մասերուն, սակայն ինքն ալ գրած էր տեղեկագրի այլ մասերը, ուստի եւ ընդհանրութեան տեղեակ էր:

ՄԱԿ-ի Ընդհ. Քարտուղարը, արդէն 20 Նոյեմբեր 1972 թուակիր նամակով մը՝ ՄԱԿ-ի այդ օրերուն անդամ 132 պետութիւններէն կը խնդրէր Ցեղասպանութեան Կանխարգելման եւ Պատժումի ուսումնասիրութեան Յատուկ Զեկուցարբերին օգտակար ըլլալ, անոր տեղեկութիւններ հայթայթելով: ՄԱԿ-ի Ընդհ. Քարտուղարը առ այդ դիմած էր նաեւ ՄԱԿ-ի ենթակայ զանազան կազմակերպութիւններու (ինչպէս ԻԻՆԵՍՔՕԻ եւ ԻԼՕԻ), Շրջանային Միջ-Պետական Կազմակերպութիւններու (ինչպէս Արաբական Լիկային), ինչպէս նաեւ ոչ-կառավարական միջազգային կազմակերպութիւններու (Y.W.C.A.)⁽⁶⁾:

Ժիշդ այսպիսի շրջանի մէջ, երբ պատասխաններ եւ վաւերական տեղեկութիւններ կը խնդրուէին, որոնցմէ անտեղեակ էինք մենք այդ օրերուն, վրայ կը հասնէր մեր նամակը ՄԱԿ-ի Ընդհ. Քարտուղարին: Ան զայն կը փոխանցէր 1948ի ՄԱԿ-ի Մարդկային Իրաւանց Յանձնաժողովին եւ անոր ճամբով՝ այն Յանձնախումբին, որ «Պատերազմական Ոճրագործներու Դատաւարութիւններէն ծագող Մարդկային

6. Nicodème Ruhashyankiko, Study of the Question of the prevention and punishment of the crime of Genocide, E/CN. 4/Sub. 2/L.583, pp. 3-4.

Levon Keshishian, «This and That from New York», Armenian Weekly, Hairenik Press, Boston 8 February 1973.

UNITED NATIONS NATIONS UNIES

POSTAL ADDRESS: COURTESY POSTAL UNITED NATIONS, N.Y. 10017
CABLE ADDRESS: /CABLES TELEGRAPHIQUE UNATIONS NEW YORK

REFERENCE: SO 256/1 (2)

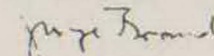
22 January 1973

Dear Mr. Messerlian,

I wish to acknowledge the receipt of your letter of 18 December 1972, addressed to the Secretary-General, and to thank you for the information which it contains. The report on the study of the question of the prevention and punishment of the Crime of Genocide to which you refer (E/CN.4/Sub.2/L.565) is the first report on this study. Its purpose was to review briefly the historical origins of the concept of genocide and of United Nations activities relating to its prevention and punishment, and to outline the future course of the study.

The information you have sent us will be kept in mind in the preparation of the next report on the study which will probably include a chapter on the historical background of genocide.

Yours sincerely,

George Brand
Chief

Section on Prevention of Discrimination
and Protection of Minorities
Division of Human Rights

Իրաւանց յատուկ տեղեկութիւններ»ու հիման վրայ՝ կը պատրաստէր գաղտնի, աւելի ճիշդ՝ սահմանափակ տեղեկագիրը (որ Հայկական Զարդերուն յատկացուցած էր իր 368 էջերէն էջ 7-15ը): Այդ տեղեկագիրը պատրաստողներէն էր Յեղային Խորականութեան Արգելման եւ Փոքրամասնութիւններու Պաշտպանութեան Բաժանմունք Մարդկային Իրաւանց Բաժնի պետ՝ Ճորճ Պրանտ, որուն կը յանձնուի մեր նամակը առ ի քննարկում եւ պատասխան:

*

Նախքան նամակիս ՄԱԿ-էն պատասխան գալը, 30 Յունուար 1973-ի երեկոյեան, յանուն Լեւոն Քէշիշեանի, մօտս եկաւ ծանօթ ասմունքող Յակոբ Կիւրոյեանը եւ խնդրեց ՄԱԿ-ի Ընդհ. Քարտուղարին իմ զրկած նամակէս օրինակ

մը: Ինծի յանձնեց նաեւ Լեւոն Քէշիշեանի 22 Յունուար 1973 թուակիր նամակը, գրուած հայերէն լեզուով: Ստորեւ կու տանք այդ նամակը. —

«Յարգելի տիար Զաւէն Մարըլեան:

«Կը տեղեկանամ, որ յաջող տեղեկագիր մը ղրկած էք ՄԱԿ., Մարդկային Խորհուրդի, Յեղասպանութեան հարցին շուրջ, վերջերս ՄԱԿ.-ի կողմէ հրապարակուած տեղեկագրի մը (առնչութեամբ), պատրաստուած Ռուանտացի «մասնագէտ»ի կողմէ:

«Հաւանաբար Զեզի ծանօթ ըլլայ, որ մենք հոս մօտէն կը հետեւինք այս հարցին — մեր investigationը թէ ինչու Հայերը դուրս ձգուած էին այդ տեղեկագրէն: ... Որոշ պաշտօնեաներէն ու ներսիններէն տեղեկացայ Զեր տեղեկագրին մասին որը պիտի գործածեն: Բայց ես չկարողացայ տեսնել Զեր տեղեկագիրը: Պիտի խնդրէի, որ անպայման ինծի օրինակ մը ղրկէք, (confidential) կը պահեմ, չեմ ուզեր որ պակաս կամ սխալ մը ըլլայ Զեր տեղեկագրին մէջ: Այս կարեւոր է»:

Օննիկ Քէշիշեանէն, որ զարմիկն է լրագրող Լեւոն Քէշիշեանի եւ Օգնական Փրոֆ. էր այդ շրջանին Նիւ Եորքի Պետական Համալսարանի Փոցտամ Քոլէճի Քաղաքական Գիտութեանց Բաժանմունքին մէջ, 24 Յունուար 1973 թուակիր անգլերէն լեզուով նամակ մը ստացայ փոստով, ուր կը գրէր. —

«Կը հաւատամ զիս կը յիշես Պէյրութի իմ օրերէս: Ուրախ եմ քեզի հետ կրկին ծանօթանալու հարցի մը շուրջ, որ քեզ եւ զիս կը հետաքրքրէ: Գրեցի Հայկազեան Գոլէճի Տեսուչ Դոքտ. Պանտազեանին, խնդրելով քեզի գտնայ եւ յանձնէ նոյն պատգամը: Կը յուսամ հասցէն, որ կը գործածեմ այժմ, նոյնն է եւ այս նամակը քեզի կը հասնի:

«Անցնող տարին, ՄԱԿ.-ը կը փորձէր Յեղասպանութեան եզրաքանութիւնը սահմանել: Հայկական Հարցը անտեսուած էր եւ այդ վաւերաթուղթին ո՛չ մէկ մասին մէջ Հայաստան անունը ներմուծուած չէր: Զարմիկս, Լեւոն Քէշիշեան, ՄԱԿ.-ի մէջ, երէկ հեռաձայնով տեղեկացուց, թէ դուն բողոքագիր մը, բացատրութիւն մը, նամակ մը կամ յուշագիր մը ներկայացուցած ես, որ ՄԱԿ.-ի Յանձնաժողովէն

ստացուած է եւ կը թուի թէ պիտի գործածուի: Կը յուսամ տեղեկութիւնը ճիշդ է եւ ուրախ եմ, որ ՄԱԿ-ի Յանձնաժողովը վերջապէս որոշ աստիճանի վրայ պիտի վերաբերի Հայկական Հարցին եւս: Որպէսզի ԱՄՆ-ի եւ Գանատայի մէջ համակարգեալ աշխատանք ընելու կարող ըլլանք, կը խնդրեմ անմիջականօրէն ՄԱԿ-ին ներկայացուցածիդ լուսապատճէն օրինակը:

«Զարմիկս գրած է նաեւ Յակոբ Կիւլոյեանին Պէյրութ, Լիբանան, իր նեցուկը խնդրելով քեզ գտնելու եւ քու վաւերաթուղթէդ օրինակ մը ապահովելու: Երբ վաւերաթուղթը ստանամ, զարմիկիս ՄԱԿ. օրինակ մը պիտի տամ: Բայց եւ այնպէս եթէ կ'ուզես առանձին իրեն օրինակ մը ղրկել, հասցէն է. սենեակ 301, ՄԱԿ-ի Քարտուղարութիւն, ՄԱԿ., Նիւ Եորք, Ն. Ե. ԱՄՆ.»:

Լուսապատճէն օրինակներ տրամադրեցի Յակոբ Կիւլոյեանին, Փրոֆ. Շաւարշ Թորիկեանին եւ այլոց: Նամակներուն ստացման օրն իսկ Լեւոն Քէշիշեանին օրինակ մը ղրկեցի Ռուհաշիանքիքոյին եւ Վալդհայմին գրած իմ նամակներէս, ի միջի այլոց նշելով. «Զեր խնդրանքին վրայ, զոյգ նամակներուն օրինակներէն կը ներփակեմ, որոնք ինչպէս նշած էք confidential (խորհրդապահական) բնոյթ ունին եւ Զեր անձնական ծանօթութեան համար են»:

• Ի վերջոյ, ՄԱԿ-էն 22 Յունուար 1973 թուակիր եւ SO236/1(2) համարակիր հետեւեալ նամակը ստացայ.—

«Սիրելի պր. Մսրլեան,

«Կ'ուզէի նշել ստացումը ձեր 18 Դեկտեմբեր 1972 թուակիր նամակին, ուղղուած Ընդհ. Քարտուղարին, եւ շնորհակալութիւն յայտնել իր պարունակած տեղեկութեան համար: Ցեղասպանութեան ոճիրի Կանխարգելման եւ Պատժումին ուսումնասիրութեան տեղեկագիրը, որուն կ'անդրադառնաք (E/CN.4/Sub.2/L.565), ուսումնասիրութեան առաջին տեղեկագիրն է: Իր նպատակն էր համառօտօրէն անդրադառնալ Ցեղասպանութեան եզրին պատմական ծագումին եւ անոր Կանխարգելման ու պատժումին համար ՄԱԿ-ի գործունէութեան մասին, նաեւ ուսումնասիրութեան ապագայ

ընթացքը ընդգծելու մասին:

«Մեզի ղրկած Ձեր տեղեկութիւնները ի մօտի պիտի ունենանք երբ պատրաստենք մեր յաջորդ տեղեկագիրը, որ, շատ հաւանաբար, պիտի բովանդակէ գլուխ մը Յեղասպանութեան պատմական անցեալին (background) մասին»:

Անկեղծօրէն Ձերդ

Ճորճ Պրանտ

պետ

Յեղային Խորականութեան Արգելման

եւ Փոքրամասնութեանց Պաշտպանութեան

Բաժանմունքի, Մարդկային Իրաւանց Բաժին:

Ուզած էի, որ աշխատանքս գաղտնի մնար, փողթմբուկի չտրուէր՝ որպէս չի մեր դարաւոր ոսոխը չարթննար եւ արգելք չըլլար Հայկական Յեղասպանութեան նշումին: Միայն Լեւոն Քէշիշեան իր «Այս եւ Այն Նիւ Եորքէն» սիւնակին տակ, Հայրենիք օրաթերթի անգլերէն չաբաթաթերթ Armenian Weeklyի 8 Փետրուար 1973-ի թիւին մէջ գրեց հետեւեալը, հակառակ լուրը խորհրդապահական պահելու խոստումին. —

«ՄԱԿ-ի Մարդկային Իրաւանց Յանձնաժողովը ամողջութեամբ Նիւ Եորքէն ժընեւ պիտի փոխադրուի: Յեղասպանութեան հարցը ՄԱԿ-ի մէջ նիւթ է Մարդկային Իրաւանց Յանձնաժողովի Փոքրամասնութեանց Պաշտպանութեան եւ Խորականութեան Արգելման Ենթաշանձնախումբին...: Ենթաշանձնախումբի քարտուղարական Մարմինը պատրաստելու վրայ է տեսակէտներու մանրամասն հաշուետուութիւն մը եւ ուսումնասիրութիւն մը Յեղասպանութեան մասին, որ յետոյ այս տարի պիտի ներկայացուի Ենթաշանձնախումբին: Անցեալ տեղեկագիրը Հայերս չէր յիշած եւ ՄԱԿ-ը ստացաւ կարգ մը գանգատներ Հայերէ, բայց, ի զարմացումն, մեր պրպտումէն ետք [տեսանք թէ] գանգատները շատ քիչ էին: Ես իրապէս նեղուած էի, բայց եւ այնպէս՝ անհատէ մը լաւ փաստարկուած գիր մը ստացած եմ, որ պիտի ծառայէ իբր հիմ (background): Այս անձը Պէյրութ կը բնակի եւ ես ի վիճակի չեմ իր անունը յայտնաբերելու»:

Բարերախտաբար, Մամլոյ այլ արձագանգ չեղաւ։ Թուրքը չարթնցաւ նախքան Յեղասպանութեան տեղեկագրի հրապարակումը։ Լեւոն Քէչիշեան, 13 Փետրուար 1973-ի շընորհակալութեան նամակի մը մէջ, գրեց. «Կ'ուզեմ քեզ տեղեկացնել, թէ իմ անձնական *journalistic investigation* ին (լրագրական պրպտումին) հետեւանքով, իմացայ թէ նամակդ հասած էր պէտք եղած տեղը — այս է կարեւոր կէտը։ Շատ լաւ ըրած ես որ պատրաստած ես իրենց համար այս կարեւոր *bibliography* (մատենագիտութիւնը)։ Բաւական յոյս ունիմ, որ նոր տեղեկագրին մէջ Հայոց մասին պիտի յիշուի... Ռուհաշիանքիքոյի տեղեկագիրը տեսա՞՞ծ ես։ Ղրկած եմ բոլորին. Դաշնակ, Ռամկավար ու Համայնավար ղեկավարներու, ու ո՛չ մէկ գիր կամ աղմուկ...»։

Քանի մը ամիս ետք, Լեւոն Քէչիշեանէն անթուակիր նամակ մը (ղրկուած հաւանաբար Յուլիս-Օգոստոս 1973-ին) կը նշէր ի միջի այլոց. «ՄԱԿ-ի նոր տեղեկագիրը Յեղասպանութեան մասին՝ այս անգամ կը յիշէ Հայերը, Ձեր նամակը նկատի առնուած է։ Այս առաջին անգամն է, որ Հայերու անունը կը յիշուի»։

Արդարեւ, 25 Յունիս 1973-ին լոյս կը տեսնէր Նիկոզեմ Ռուհաշիանքիքոյի «յառաջդիմութեան տեղեկագիրը» (*progress report*) Յեղասպանութեան ոճիրին Կանխարգելման եւ Պատժումի մասին (E/CN.4/Sub.2/L.53), որուն 15-րդ եւ 36-րդ պարբերութիւնները պատմական ակնարկ մըն էին Յեղասպանութեան առնչութեամբ եւ կը գրաւէին տեղեկագրին էջ 6-11ը։ Տեղեկագրին 30-րդ պարբերութիւնը կ'ակնարկէր Հայոց վրայ գործադրուած Յեղասպանութեան եւ ՄԱԿ-ի Ընդհ. Քարտուղարին մեր ուղղած նամակին մէջ մեր գրածին պէս, հոն կ'ըսուէր «20րդ դարու առաջին ցեղասպանութիւն»։

30-րդ պարբերութիւնը, որ կը բաղկանար միայն երեք տողերէ եւ նոյն էջին ներքեւ 8 տողնոց ծանօթագրութեամբ, հետեւեալն էր. —

«Անցնելով արդի ժամանակաշրջանին, կը տեսնուի յարաբերաբար ամբողջական փաստերու թղթածրար մը՝ Հայկական Զարդերուն վերաբերեալ, որոնք նկարագրուած են որպէս «20-րդ դարու առաջին ցեղասպանութիւն»։

Եթէ «20-րդ դարու առաջին ցեղասպանութիւնը» չա-
կերտեալ նախադասութիւնը մէջբերուած էր մեր նամակէն,
սակայն տողատակին մէջ նշուած մատենագիտութիւնը մեր
նշած գիրքերէն չէր: Ռուհաշիանքիքօ նշած էր հայկական
աղբիւրներ: Տողատակ թիւ 19ը հետեւեալն էր.

"Victor Gardon, «Le premier génocide du XXe siècle»,
Etudes internationales de psycho-sociologie criminelle, n° 14-15,
1968, pp. 57-65. See also inter alia, Prof. M. G. Nersisyan ed.,
Genotsid armyan v osmankoy imperii : Sbornik dokumentov
i materialov, Izdatelstvo AN Armyanskoy SSR, Erevan, 1966;
Dikran H. Boyajian, *Armenia : The Case for a Forgotten Geno-
cide*, Educational Book Crafters, Westwood, New Jersey, 1972.
Some of the documents reproduced in the above-mentioned
works also relate to persecution and massacres of Armenians
during the nineteenth century."

20 Օգոստոսին, Լեւոն Քէշիշեան չսպասելով տեղե-
կագրին վաւերացումին, իր աշխատակցած հայ մամուլին
կ'աւետէր. «Յեղասպանութեան մասին պատրաստուած նոր
տեղեկագիրը կը յիշէ Հայկական Զարդերը»⁽⁷⁾: Լուրը կը
տրուէր 17 տողնոց հակիրճ լրատուութեամբ, որ թէեւ կը
գրաւէր թերթերուն Ա. էջի մէկ անկիւնը, սակայն կարելի
չէր ատկից կռահել այն կարեւորութիւնը, որ հետագային
պիտի ունենար 30-րդ Պարբերութեան հարցը՝ վերարժարծե-
լու Հայկական Հարցին Յեղասպանութեան երեսը, շարժումի
մղելու Սփիւռքահայ Կազմակերպութիւնները եւ նոր աւիշ
ներարկելու նոր Սերունդի ազգային գիտակցութեան եւ
պահանջատիրութեան:

ՄԱԿ-ի Մարդկային Իրաւանց Յանձնաժողովի Խտրա-
կանութեան Կանխարգելման եւ Փոքրամասնութիւններու
Պաշտպանութեան Ենթաշանձնախումբի ժողովը կը գումար-
ւէր 3-21 Սեպտեմբեր 1973ին Ժընեւի մէջ եւ Նիկողեմ Ռու-

7. Ազգակ լուրը կու տար 20 Օգոստոսին, իսկ նիւ Եոթի Armenian
Reporterը՝ 23 Օգոստոս 1973-ին (Զ. տարի, թիւ 41, Ա. էջ):

հաշիանքիքոյի պատրաստած նոր տեղեկագիրը (progress report), 19 Սեպտեմբեր 1973-ի երկու յաջորդական նիստերէն ետք, խնդրոյ առարկայ ենթայանձնախումբին կողմէ կը վաւերացուէր միաձայնութեամբ: 30-րդ Պարբերութիւնը ծնած էր:

18 եւ 19 Սեպտեմբեր 1973-ի նիստերուն կը նախագահէր Եգիպտոսի ներկայացուցիչ Ահմէտ Խալիֆան: ՄԱԿ-ի վերոյիշեալ ենթայանձնախումբին անդամ 27 երկիրներու (Աւստրիա, Պուլկարիա, Պելուզուսական ՍՍՀ, Զիլի, Կիպրոս, Դոմինիկեան Հանրապետութիւն, Էկուատոր, Եգիպտոս, Նիքարակուա, Հոլանտա, Փաքիստան, Փանամա, Փերու, Ռումանիա, Սենեկալ, Սիեռա Լէոնէ, Թունիզ, ԱՄՆ եւ Զայիր) ներկայացուցիչները հոն ներկայ էին: Թուրքիան, որ մաս չէր կազմեր ենթայանձնախումբին, որպէս ՄԱԿ-ի անդամ, ներկայ էր իբր գիտող: Յունաստանի ներկայացուցիչ Էրիքա Տաէս եւ Ղանայի ներկայացուցիչ Ֆ. Ք. Սեքիամս հետեւեալ բանաձեւը կը ներկայացնէին. —

[ենթայանձնախումբը] «կ'արտայայտէ իր շնորհակալական գնահատանքը մասնաւոր զեկուցաբերին, անոր կատարած արժէքաւոր աշխատանքին համար: Կոչ կ'ուղղէ այն կառավարութիւններուն, որոնք մասնաւոր զեկուցաբերին տակաւին չեն փոխանցած իրենց տրամադրութեան տակ գտնուող եւ Յեղասպանութեան ոճիրին Արգելման ու Պատժումին վերաբերող տեսակէտներն ու տեղեկութիւնները, որպէսզի կարելի արագութեամբ կատարեն ատիկա:

«Կը խնդրէ մասնաւոր զեկուցաբերէն, որ շարունակէ իր ուսումնասիրութիւնը եւ ենթայանձնախումբին 27-րդ նիստին ներկայացնէ աւելի ընդլայնուած զեկուցում մը, հիմնուելով ենթայանձնախումբի 26-րդ նիստին ընթացքին արտայայտուած տեսակէտներուն եւ այս հարցին շուրջ տարւած վիճաբանութիւններուն վրայ:

«Կը խնդրէ ՄԱԿ-ի Ընդհ. Քարտուղարէն, որ անհրաժեշտ աջակցութիւնը տրամադրէ ենթայանձնախումբի մասնաւոր զեկուցաբերին, որպէսզի կարենայ իր ուսումնասիրութիւնը շարունակել»:

Սոյն բանաձեւին դէմ կ'առարկէր Փաքիստանի ներկայացուցիչը: Սակայն բանաձեւը միաձայնութեամբ կ'ընդունւի ենթադրանքներին կողմէ: Ուստի 1948-էն ի վեր առաջին անգամ ըլլալով, ՄԱԿ-ի մէկ պաշտօնական վաւերացողութիւն վրայ կը նշուէր Հայկական Յեղասպանութիւնը⁽⁸⁾:

Երիտասարդ Հայ երկշաբաթաթերթին մէջ, Ժ[իրայր] Դ[անիէլեան], «Հայկական Յեղասպանութիւնը ՄԱԿ-ի պաշտօնական արձանագրութիւններուն մէջ» խորագրով գրութեան մէջ, առաջին անգամ ըլլալով կ'անդրադառնար մեր դերին, 1 Դեկտեմբեր 1973-ին: Գրութեան վերջաւորու-

E/CN.4/Sub.2/L.583
English
Page 10

.....
"Religious genocide was also perpetrated against the Huguenots on St. Bartholomew's Day (1572). This gave Pope Gregory XIII occasion to celebrate a Te Deum. The persecution of Protestants in Spain was also a case of genocide." ^{18/}

30. Passing to the modern era, one may note the existence of relatively full documentation dealing with the massacres of Armenians, which have been described as "the first case of genocide in the twentieth century". ^{19/}

31. Without undertaking a detailed analysis of the genocide committed by the Nazis ^{20/} - which would exceed the scope of this historical survey - it should be noted that the idea of genocide was an integral part of the racist ideology of national socialism and of its conception of war as a means of colonizing the occupied territories after their populations had been exterminated or decimated. The Nazi intention to destroy nations, races and religious groups in accordance with a pre-established plan was manifested well before the Second World War. ^{21/} However, as one writer has noted, it was the war which offered the Nazis the most appropriate occasion for carrying out their policy of genocide. ^{22/}

32. In order to destroy national, ethnic, racial or religious groups, the Nazi occupying authorities drew up a veritable genocide plan which was adapted to specific situations in the various countries. ^{23/}

^{18/} Dr. Bauer, *loc. cit.*, p. 10.

^{19/} Victor Cardon, "Le premier génocide du XXème siècle", *Etudes internationales de psycho-sociologie criminelle*, No. 14-15, 1968, pp. 57-65. See also, *inter alia*, Prof. M. G. Nersisyan ed., *Genotsid arмян v osmanskoy imperii: Sbornik dokumentov i materialov*, Izdatelstvo AN Armyanskoy SSR, Erevan, 1966; Dickran H. Boyajian, *Armenia: The Case for a Forgotten Genocide*, Educational Workers, Westwood, New Jersey, 1972. Some of the documents reproduced in the above-mentioned works also relate to persecution and massacres of Armenians during the nineteenth century.

^{20/} See also the preliminary report (E/CN.4/Sub.2/L.565), paras. 12-22.

^{21/} See, for example, R. Lemkin, "Genocide: A New International Crime", *Revue internationale de droit pénal*, No. 10 (1946), pp. 361-362; O. Wormser-Migot, "Les phases du pré-génocide nazi (1933-1940)", *Etudes internationales de psycho-sociologie criminelle*, No. 11-12-13 (1967), pp. 3-7.

^{22/} R. Lemkin, *op. cit.*, p. 81.

^{23/} *Loc. cit.*

թեան, Ժիրայր Դանիէլեան կը խորհրդածէր. «Այս բոլորէն ետք, կարելի չէ տխուր մտածում մը չունենալ. անձ մը, յամառ հետապնդումներով, կը յաջողէր հոն, ուր կազմակերպութիւններ, ազգին ճակատագիրը տնօրինող ղեկավարներ ձախողած են ցարդ: Պր. Մսրրլեանի աշխատանքին արդիւնաւորուիլը ապացոյց մըն է, թէ կարելի է յաջողութեան հասնիլ: Սակայն հարկ է գիտնալ միջոցը, կերպը...»⁽⁹⁾:

*

Այս է պատմութիւնը 30-րդ Պարբերութեան Ծննդոցին:

Շատ երկար է յաջորդ պատմութիւնը 30-րդ Պարբերութեան նկատմամբ եղած թրջական հակազդին՝ անոր ջրնջումին համար, ապա հայկական կազմակերպութիւններուն եւ անհատներու համազգային ճիգին՝ անոր վերահաստատման գծով, մինչեւ որ 1985-ին յանգեցաւ նոր 24-րդ պարբերութեան մը ծնունդին⁽¹⁰⁾:

ԶԱԻՆ ՄՍԸՐԼԵԱՆ

8. Զաւէն Մսրրլեան, «Հայերու դէմ գործուած Ցեղասպանութիւնը ՄԱԿ-ի Մարդկային Իրաւանց Ցանձնախումբին առջեւ», (Երիտասարդ Հայ երկշաբաթաբերթ, Պէյրութ, 4 Մայիս 1974, թիւ 92, էջ 12):
9. Ժ[իրայր] Դ[անիէլեան], «Հայկական Ցեղասպանութիւնը ՄԱԿ-ի պաշտօնական Արձանագրութիւններուն մէջ», (Երիտասարդ Հայ երկշաբաթաբերթ, Պէյրութ, 1 Դեկտեմբեր, 1974, թիւ 88, էջ 11):
10. Լեւոն Քէշիշեան, 1983ին, Ամերիկահայ անգլիագիր մամուլին մէջ կը գրէր. «Զաւէն Մսրրլեան, Տնօրէն Պէյրութի Հայ Աւետ. Գոլէիին, շատ գործօն եղած է այս աշխատանքին մէջ, որ ի վերջոյ յանգեցաւ 30-րդ Պարբերութեան ՄԱԿ-ի կողմէ որդեգրումին: Շատ ծանր աշխատած է, յայտարարութիւններ հայթայթած, նամակներ գրած ՄԱԿ-ի Ընդհ. Քարտուղարին, իր մեծագոյն նըպաստը եղած է գտնել ու քացայայտել ՄԱԿ-ի մէկ սահմանափակւած վաւերաթուղթը (E/CN.4/N.20, 20 Մայիս 1948), գոր ես ՄԱԿ-ի մէջ չկրցայ ձեռք առնել: Մէկը փնացուցած կամ վերցուցած է այս կարեւոր վաւերաթուղթը [ուր յստակ ակնարկութիւն կար Մեծ Եղեռնին, էջ 7-15]: (Armenian Weekly, 27 August 1985, «This and That from New York», by Levon Keshishian).